

A nyíregyházi Bessenyei-szobor

Madár Ximena

Nyíregyházáról és Szabolcs vármegyéről beszélve nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a megye a Báthoriak kora után mindig perifériális helyzetben volt. Ezért anyagiak terén is szűkös lehetőségekkel bírt. Az az anyagi fölösleg, amely művészetek istápoláshoz elengedhetetlen, itt nem állt rendelkezésre. Ezért nem csoda, ha a város első köztéri alkotása viszonylag későn – a XX. század küszöbén – született.

Kovács István törvényszéki bíró a vármegye 1889. októberi közgyűlésén tett először javaslatot arra nézve, hogy Nyíregyházán állítsanak szobrot a megye híres szülöttének, Bessenyei Györgynek.¹ A közgyűlés elfogadta a javaslatot, majd a szobor felállításához szükséges pénzalap előteremtésére, a gyűjtés szervezésére létrehozták a szoborbizottságot, melynek tagjai: Miklós László alispán, Szikszay Pál főügyész, dr. Jósa András főorvos, Koczok László főmérnök és Mikecz István megyei aljegyző voltak.

1890-ben a vármegye általános gyűjtést rendelt el a következőképpen: „...ezen törvényhatósági közgyűlés a járási főszolgabírákhoz, Nyíregyháza város polgármesteréhez és a községek előljáróikhoz gyűjtő íveket bocsát ki oly felhívással, hogy vármegyénk egyik legnagyobb szülöttjének ... emlékére összes hivatali és társadalmi befolyások felhasználása mellett lehetőleg eredményes gyűjtést eszközöljenek gyűjtésük eredményét a vármegyei alispánhoz jelentésük kíséretében terjesszék be.”²

A város egyes pontjain nyilvános perselyeket helyeztek el azoknak az adakozóknak a részére, akik nem kívánták magukat megnevezni, továbbá majálisokat rendeztek, melyek bevételét a szoboralapra szánták. 1890-ben a Sóstón rendeztek „Bessenyei majálist”, amely 324 forint bevételt hozott a szoboralap javára.³ A következő év júliusában Kisvárdán rendeztek táncmulatságot a Bessenyei-emlék javára. Ennek tiszta jövedelme 74 forint 3 krajcár volt.⁴

A gyűjtés nehézkesen ment. 1892-re csupán 800 forint gyűlt össze. Bár voltak a városban az ügynek lelkes támogatói, csupán egyetlen nagyobb összegű adományról tudunk. 1893-ban Bessenyei László földbirtokos 1000 forintot adományozott. A Magyar Tudományos Akadémia 280 forintos adománnyal támogatta a szobor megvalósításának tervét.⁵

¹ SzSzBML IV.B. 402. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Törvényhatósági Bizottságának iratai, 1872–1950. 386 Bgy/1889.

² SzSzBML IV.B. 402. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Törvényhatósági Bizottságának iratai, 1872–1950. 85 Bgy/1890.

³ *Nyírvidék* XI: 30. 1890. július 25. 3.

⁴ *Nyírvidék* XII: 30. 1891. július 26. 4.

⁵ *Nyírvidék* XX: különkiadás 1899. május 9. 2.

A Nyírvidék hasábjain szinte heti rendszerességgel közzé tették a lelkes adományozók névsorát. Dessewffy Marianne grófnő 50 forintot adományozott a szobor költségeire.⁶ 1892-ben Pongrácz Jenő a dadai felső sorozó járás polgári elnökeként neki járó 26 forint 20 krajcár utazási és napi díjat adományozta a Bessenyei-szoboralap javára.⁷ Ugyanígy járt el a következő évben.

Érkeztek sokkal kisebb – szinte jelentéktelennek tűnő – adományok is. A Nyírvidék 1891. évfolyamának 28. számában olvasható, hogy Porubszky Pál nyíregyházi főgimnáziumi tanár 14 forinttal, Szilágy vármegye pedig 7 forint 90 krajcárral járult hozzá a szoboralaphoz.⁸

Sipos János helybeli újságíró Piringer János nyomdájában 1891-ben kiadatta *Emlékezés a múltra* c. könyvét, amelynek bevételét a szoborra ajánlotta. A füzetke ára 30 krajcár volt (MARGÓCSY 1989. 33.).

Az 1894. október 9-i közgyűlésen a vármegye úgy döntött, hogy „az ezredéves ünnepély alkalmából elrendelt intézkedések költségeinek” fedezésére 240.000 forint kölcsönt vesz fel. Ebből az összegből 200.000 forintot a vármegyei kórház felépítésére fordítanak, 10.000 forintot adományoznak a Bessenyei-szoborra, a megmaradt pénzből pedig megíratják a vármegye monográfiáját és a vármegye történelmi nevezetességű helyeit emléktáblákkal és emlékoszlopokkal jelölik meg.⁹ Ez utóbbira szintén pályázatot írtak ki, amelyet a budapesti Gerenday Antal és Fia¹⁰ cég nyert meg. Így a szabolcsi földvárban és Nagykállóban emlékoszlopot állítottak, a kisvárdai vár és a nyírbátori református templom falába emléktáblát helyeztek, a vajai Vay kastély falába carrarai márványból készült, Rákóczi címerrel ékesített emléktábla került.¹¹

1895-re a Bessenyei-szoborhoz a gyűjtésből befolyt összeg elérte a 14.000 forintot. Ezek után hirdették meg a pályázatot.

1896. januárjában a budapesti Kereskedelmi Akadémia palotájában tárlat nyílt a Bessenyei-szobor pályázatra beérkezett pályamunkákból. Tizenhat pályaművet mutattak be, amelyeket egy 9 fős zsűri bíralt el. A törvényhatósági kiküldötteken kívül (dr. Jósa András, Mikecz János alispán, Kovács István törvényszéki bíró) a magyar képzőművészet legkiválóbb tagjai, Benczúr Gyula és Lotz Károly festő-, Stróbl Alajos és Fadrusz János szobrászművészek, valamint Lechner Ödön és Rauscher Lajos műépítésszek döntöttek arról, melyik pályamunka kerüljön kivitelezésre. A pályázók többsége a Magyar Tudományos Akadémián őrzött Czirjék Mihály testőr-író arcképét használta modellnek a pályamű készítéséhez, amelyet 1895-ig Bessenyei György portréjának tartottak.¹²

1896. január 20-án titkos szavazással döntöttek a nyíregyházi Bessenyei-szobor pályázatának eredményéről. A bizottság 8 szavazattal 1 ellenében, a „Szobor terv” jeligés alkotást találta alkalmasnak a kivitelezésre, mely Bessenyeit álló helyzetben, korhű testőri öltözetben, vállán farkasbőr kacagánnyal ábrázolta.¹³ Tervezője Kallós Ede fiatal szobrászművész volt.

Holló Barnabás pályázó „Bihari remete” jeligés alkotását 300, a Donáth Gyula és Nadler Róbert által készített „Moriatur” jeligés pályamunkát 200 forintos jutalomban részesítette a vármegye.

⁶ Nyírvidék XII: 18. 1891. május 3. 5.

⁷ Nyírvidék XIII: 16. 1892. április 17. 4.

⁸ SzSzBML IV. B. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai, 1870–1950. 16885/1898.

⁹ Nyírvidék XX: különkiadás 1899. május 9. 2.

¹⁰ A Gerenday Antal és Fia cég – az első országosan szabadalmazott síremlékgyár – az 1850-es évektől kezdődően működött Budapesten.

¹¹ SzSzBML IV.B. 402. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Törvényhatósági Bizottságának iratai, 1872–1950. 419 Bgy/1896.

¹² Nyírvidék XVII: különszám 1896. január. 3–4.

¹³ Nyírvidék XVII: 4. 1896. január 26. 2.

Bár Kallós szobortervét elfogadták, a kivitelezendő alkotás nem követte hűen a pályázatra benyújtott modellt, ugyanis a közgyűlés szükségesnek találta pár módosítás végrehajtását, amelyet a szobrászművésszel kötött szerződésben ekképpen rögzítettek:

- „1.) A karokat a művész mintája végleges kidolgozásakor oly kép he[lyezze] el, hogy a bal kar ne legyen a könyökben meghajlott jobb karba f[űz]ve, hanem annak inkább támasztékául szolgáljon s ne az egész tenyér támassza az arcot – hanem a kéznek legfeljebb két ujja.
- 2.) Arczbeli hasonlatosság tekintetében ragaszkodjék a művész azon állítólag Bessenyeit ábrázoló arczképhez, mely a tud. akadémia képtárában őriztetik.
- 3.) A szobor talapatát készítse barokk stílusban – körülbelül akként mint a minő alakban az a Donáth Gyula szobrász által készített szoborterven látható.”¹⁴

A szerződés egy igen érdekes pontot is tartalmaz: „Amennyiben pedig a törvényhatóságnak jelenleg a Bessenyei szobor alapban 14000 forint áll rendelkezésére, az alispán felhatalmaztatik a vármegye háza homlokzatán lévő két üres fülkébe szánt Szabolcs vezér és Szt. István 2 méter magas szobrának – Kallós Ede szobrász által megajánlott egyenként 500 forintnyi árban való megrendelésére.”

A vármegye „elvieken” már 1892-ben elhatározta, hogy a vármegyeház homlokzatán lévő két üres fülkébe Szabolcs vezér és Szent István szobrát helyeztetni el, ám az anyagiak eddig megakadályozták ennek a tervnek a kivitelezését. A két szobor 1897-re elkészült, de a vármegyeháza az elküldött alkotások közül csupán az egyiket – Szent István szobrát – vette át. A másik, Aba Sámuelről készült szobrot – mivel nem ez volt a megállapodásban (a művész félreérthette a feladatot) – a vármegye nem vette át. A szobor végül elkészült és a helyére került. Ezt bizonyítja egy 1898-as keletkezésű utalvány, mely szerint a szobrászművésznak a fehér kőből kifaragott Szabolcs vezér szobráért a Bessenyei-szoboralapból 500 forintot utaltak ki.¹⁵

1898. júniusára a Bessenyei-szobor gipszmintája már elkészült, csupán az öntés volt hátra. A leleplezési ünnepély időpontját október 10-re tűzték ki, azonban közbejött Erzsébet királynő meggyilkolása, a nemzeti gyász. Így a szoboravatást a következő év tavaszára halasztották. 1899. május 9-én került rá sor. A Magyar Királyi Testőrség, a Magyar Tudományos Akadémia, a Petőfi Társaság és a Kisfaludy Társaság egyaránt képviseltette magát. A beszédek és koszorúzás után dr. Jósa András megnyitotta a vármegyei múzeumot, ezek után bankettet tartottak, a színházban pedig díszelőadást rendeztek.¹⁶

A szobor elnyerte a közönség tetszését, és a szakma is elismerően nyilatkozott róla: „Van pátosza a Bessenyei-szobornak, lendületes és hatásos pátosza, csak hogy ez a pátosz nem a modellé, hanem az ércbeli formáké. Nem a modell teátrális beállításából, hanem plasztikai tömegek harmóniáiból szólaltatták meg ezt az ódát a nagy gárdistáról, hajporos udvari dámák szemefényéről, magyar kultúrájának rengeteget irtó [sic!] bajnokáról. Minden benne van a Kallós modern szemmel megstilizált nemes barokkjában. Az első vázlaton még valami dantoni pose-t látunk; ez sem ágáló, plasztikán kívüli pose, hanem erősen összetartott formákból nőtt ki tömörszerűen, az anyaggal szervesen. De a kész szoborról ez is elmaradt, a művész egyszerűbb momentumot talált Bessenyei nőiesen szelíd egyéniségének jellemzésére. Erről az egyszerű és igénytelen szoborról pedig kiderült, hogy legjobb emlékszobra ennek a rossz-szobrú országnak.” (BÁRDOS 1908. 73–82.)

¹⁴ SzSzBML IV.B. 402. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Törvényhatósági Bizottságának iratai, 1872–1950. 17 Bgy/1896.

¹⁵ SzSzBML IV. B. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai, 1870–1950. 16974/1898.

¹⁶ Nyírvidék XX: különkiadás 1899. május 9. 1–4.

A szobor 1928-ig állt a vármegyeház előtti téren, amikor a Dessewffy park (ma Bessenyei tér) előtti gyeptéren költöztették, hogy átadhassa helyét a Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotta Hősök szobrának. Pár évig árválkodott itt csupán, majd 1930-ban már eredeti szépségében állt vele szemben Venus érzéki alakja.

Kisfaludi Bencs Kálmánhoz írt, 1927. augusztus 29-én kelt leveléből kiderül, hogy a polgármester többször kifejezte abbeli óhaját, hogy a szobrászművész „Venus születése” című szobrát Nyíregyházán díszkútként állítsák fel. A város áldozatkészségétől áthatva a művész felajánlotta a műtermében lévő szobrot a városnak az előállítási ár megfizetése ellenében, mely akkor 3300 pengőt jelentett. Kisfaludi elvállalta a talapzat és a medence elkészítését is haraszti eszközökkel a terveknek megfelelően.¹⁷ Nyíregyháza városa 1928-ban vásárolta meg a szobrot. A Venus nem egyedülálló alkotás, több darab készült belőle. Az eredetinek óriási sikere volt: 1929-ben a barcelonai világkiállításon aranyérmét nyert. Érdekességként jegyezhetjük meg, hogy 1934-ben a megye papsága az erkölcsösségre hivatkozva levélben emelt kifogást a szobor ellen, mondván rossz hatással van az ifjúságra, és arra kérték a város képviselő-testületét, hogy a Venust helyezték át a múzeumba vagy egy, csak felnőttek által látogatható helyre.¹⁸ Amikor a művészt tájékoztatták a dologról, így válaszolt: „Nagyon szeretném, ha meggyőzhetném a beadvány készítőit tévedésükről, és éppen ezért szabad legyen a szobor védelmére kelnem. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy a katolikus egyház művészete igen gyakran használ mezítelen alakot Szt. Sebestyén, Magdolna, az üdvözítő keresztre feszített alakja is nagy részben mezítelen, Róma templomai a Vatikán stb. tele vannak félig, vagy egészen mezítelen alakokkal. Az egész világon vannak mezítelen szobrok és képek és mégsem bántják az emberiség szeméremérzékét. Szoboromban alig van szexualitás, és ha volna is, azt csak az veszi észre, aki nagyon belemélyed a nézésébe. Nagyon kérem a mélyen tisztelt urakat, akik a beadványt készítették vonják vissza a kérésüket, ne bolygassák a dolgot és akkor sem az ifjúság, sem a polgárság nem fogja észrevenni, hogy a szobor mezítelen. Nagyon kérem Polgármester urat közölje illetékes helyén kérésemet, és egyben tiltakozásomat a szobor elhelyezését illetően.”¹⁹

¹⁷ SzSzBML V. B. 77. 30929/1927.

¹⁸ SzSzBML V. B. 77. Kk.5544/1935.

¹⁹ SzSzBML V. B. 77. 007276/1934.

Venus a helyén maradt és így születhetett meg a „legenda”, mely szerint egy téli éjszakán Bessenyei megsajnálta a hidegben didergő Venust, és átsétált hozzá, hogy ráadhassa a vállán viselt prémet, melyről a hóban hagyott hatalmas lábnyomok tanúskodtak (MARGÓCSY 1989. 46.).

Irodalom

BÁRDOS 1908.

Bárdos Artúr: Kallós Ede. *Művészet* VII: 2. 1908. 73–82. (<http://www.mke.hu/lyka/07/073-082-kallos.htm>)

MARGÓCSY 1989.

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. Néhány új fejezet a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács V. B., Nyíregyháza 1989.

MADÁR Ximena

Jósa András Múzeum

H–4401 Nyíregyháza

Pf. 57.

e-mail: ximenamad@gmail.com

The sculpture of Bessenyei in Nyíregyháza

The present article describes the history of the first public sculpture in Nyíregyháza from the idea of establishing the monument until its realisation. The history of fund raising for the sculpture is dealt with in details. The whole story is an outstanding example showing a town civil alliance for common good.

It is exemplary how citizens collected the necessary sum in money-boxes situated in public places and through the income of different events. Later, this was repeated for several times in the case of further sculptures. Sponsoring became prestigious due to the list of donators regularly published in the local newspaper *Nyírvidék*.

The sculpture of Venus is closely related to the Bessenyei monument standing in front of it, though only in connection with a “legend”. The story of the Venus’ sculpture shows the conservative approach of the local community towards art.

Ximena MADÁR

Jósa András Museum

H–4401 Nyíregyháza

Pf. 57.

e-mail: ximenamad@gmail.com

